

EÖRY VILMA

ELBESZÉLŐI NÉZŐPONT, KOMPOZÍCIÓ ÉS STÍLUS

Az MTA Nyelvtudományi Intézete
1250 Budapest, Szentháromság utca 2.

A korstílus kutatás időszerű kérdései közé tartozik, hogy a tartalmi szempontok figyelembevételével hogyan fedhetők fel az egyes stílusirányzatokra jellemző nyelvi jegyek. A legjárhatóbb útnak az látszik, ha a korszerű irodalom- és nyelvelméleti módszereket alkalmazva az egyes műveket, illetve életműveket komplexen elemezzük, s ezután vonjuk el a közös tartalomra, hangulatra stb. jellemző nyelvi jegyeket. A századforduló-századelő stílusirányzatainak kutatásához kíván hozzájárulni a dolgozat, amely egy író életművének egy részét vizsgálja: Krúdy Szindbád-novelláit, illetve példaként egy Szindbád-novellát, és a felfedett stílusjegyeket, a szöveg makro- és mikrostruktúrájának, valamint több novella szuperstruktúrájának jellemzőit igyekszik beilleszteni egyrészt a novella műfaji változatainak, másrészt a századelő stílusirányzatainak rendszerébe.

A stílusirányzat-kutatás módszereiről

1. A stílusirányzatok kutatásának egyik legtöbbet vitatott kérdése a vizsgálatokban alkalmazott módszer. Fehér Erzsébetnek "Az irodalmi irányzatok kutatásának elméleti és módszertani megalapozása a magyar irodalomtudományban" című kéziratosa dolgozata igen alapos áttekintést ad az idevonatkozó véleményekről, és határozottan megfogalmazza Martinkó Andrásra, Sőtér Istvánra, Vajda György Mihályra, Pór Péterre és Bojtár Endrére hivatkozva (Fehér é.n., 43-4.), hogy "Nincs művek feletti korstílus (...), az irodalomtudomány (...) az egyedi művek közös jegyeiből rajzolja meg az alkotó egyéni stílusát, majd több egyéni stílus közös vonásaiból építi fel az irányzati stílus modelljét" (Fehér é.n., 43.). Több irányzat nyilvánvaló egyidejű jelenléte esetében végképp csak ez a módszer lehet célravezető. Krúdy Gyulával kapcsolatban a több kötetre rúgó elemzés és kritika az impresszionizmustól kezdve a szecessziós, a szürrealizmuson át a szimbolizmusig sokféle stílusirányzatról beszél, célszerű lehet tehát először több művét önállóan, majd egymással összevetve elemezni, végül más, e korszakból való művekkel összehasonlítani, és kiemelni a közös jellemzőket.

2. "A kommunikációra vonatkozó újabb ismeretek alapján az irodalomelmélet az elbeszélő személyét (a feladót), műbeli helyzetét, az általa elmondott történethez (a közleményhez), valamint olvasójához (a befogadóhoz) való viszonyát az epikus mű strukturáló tényezőjének tekinti" (Fehér 1983, 92). Ennek a kérdéskörnek a megközelítéséhez Borisz Uszpenszkijnek A kompozíció poétikája című munkája ad segítséget (Uszpenszkij, 1984). A nézőpont problémája szerinte "központi kérdésnek számít a műalkotások kompozícióját illetően (...), jelen van mindazokban a művészeti ágakban, amelyek közvetlen kapcsolatban állnak a szemantikával (azaz a valóság denotátumként fellépő valamely részletének bemutatásával; ilyenek például a szépirodalom, a képzőművészet, a színház és a film (...)) a nézőpont problémája közvetlen összefüggésben van azokkal a művészeti ágakkal, amelyekben az alkotások a meghatározás szerint kétsíkúak, azaz megvan bennük a kifejezés és a tartalom síkja" Uszpenszkij, 4-5). Markiewicz (Markiewicz, 1968.) és Bahtyin (Bahtyin, 1976.) szerint is az elbeszélés nézőpontja és az ennek megfelelő közléstípusok a mű kompozíciós elemei.

/A téma részletesebb kifejtését ld. Raisz (é.n.) 19-20.) Krúdy művei, illetve a Szindbád-novellák esetében különösen hasznosnak ígérkezik a nézőpont felőli megközelítés, hiszen kivált az utóbbiakban a mű alapvető, meghatározó jellemvonása az elbeszélő állandó jelenléte. Éppen ez a kettős feladóra (elbeszélő - szereplő) építő jelleg határozza meg a Szindbádban a szerkezetet is, ezen belül a tulajdonképpeni cselekménytélenséget, a jellemek összemosódó rendszerét, a tárgyak és a helyszínek szerepét, az időt, valamint a szövegegység kialakításában részt vevő stílusformát is, amelynek egyik eleme a közléstípus.

II. A Szindbád-novellák

1. A Szindbád-novellák fontos helyet foglalnak el Krúdy életművében, jelentőségükben és időben is: írói működésének nagy részét végigkísérik, hiszen a történetek 1911 és 1933 között, folyamatosan keletkeztek. Az elemzők általános véleménye, hogy Krúdy Szindbádban találta meg egyik alakmását, akivel azonosulva szemléli emlékeit és a külvilágot. A novellák témáját, hangulatát Schöpflin Aladár így foglalja össze: "Szindbád, az ezeregyéjszaka kalandos hajósa álarcában maga az író járja be még egyszer azokat a helyeket, ahol forrongó, az életbe vezető utakat kereső fiatal-kora éveit töltötte...Útjaiban újra kigyulladnak szívében a régi lángok, újra átéli a régi bánatokat, megismétli a maga egész ifjúságát, de nem az egykori friss, tomboló étvágygal, öntudatlan naivitással, hanem a tudatosság bágyadt melankóliájával, amely halk, borongó méltázással oldja fel elbeszélését, letompítja színeit, hangulattá hűti a hajdani lángolásokat" (idézi Kozocsa 1985, 835). Csupa tompa szín és hangulat tehát a Szindbád-történetek sora? A lazán egymáshoz kapcsolódó novelláknak cselekményük valóban alig van, de az emlékezés során vagy két emlékezés közben felbukkanó gondolatok, legtöbbször sajátos szabad asszociációk többet mondanak azért, mint a puszta hangulat. A novellák hangjáról is számtalan jelzőt írtak már le: melankolikus, nosztalgikus, álmodozó stb., de nagyon találóak Kemény Simon szavai a Magyar Figyelőben az 1911-ben megjelent Szindbád ifjúságáról, melyek szerint: "egyenletes, nyugodt, életről, halálról, jóról, rosszról szólva mindig egy regiszteren marad... és mindig fölötte van annak, amiről beszél" (idézi Kozocsa 1985, 834). A novellákra általában érvényes ez a kissé távolságtartó szemléletmód,

amely kiindulópontja lehet a művekben állandóan jelen lévő, de néha fölerősödő ironikus-önironikus hangnak.

A Szindbád-novellák ennek az elbeszélő műfajnak nyilvánvalóan nem a klasszikus, érdekes cselekményre, érzelmi csúcspontra építő típusát képviselik. Sokkal közelebb állnak a századfordulón és a század elején kialakuló, illetve kialakulóban lévő, "modern", lírizálódott novellához, amelyben a cselekmény helyett a hangulatok és reflexiók uralkodnak, az író személye, véleménye, érzései, tehát szubjektuma közvetlenebbül jut kifejezésre, mint a klasszikus novellában (vö.: Raisz é.n. 1-2; Gáspári 1983, 78; Murvai 1976, 90-1.)

2. Az egész Szindbád-ciklus figyelembevételével vizsgáltam öt novellát részletesen: a kompozíciót alakító tényezőket a művek különböző szintjein (eszmei, tartalmi, formai szint), az elbeszélő nézőpontjából kiindulva. Az öt novella a következő: A régi hang (1911); A szerelem vége (1911); Az éji látogató (1915); Az ecetfák pirulása (1915); Tájékoztatás (1915). Mindegyik a ciklus megjelenésének az első éveiből való, időben ezek esnek egybe leginkább a kutatócsoport által vizsgált korszakkal. A dolgozat viszont csak egy novellát dolgoz fel (Az éji látogató), mivel az írói közlés (a tartalom) és a módszer (a stílus) egységét csak egy és ugyanazon művön tudja érzékeltetni. A példaanyag is ebből a történetből származik, az általánosításoknál viszont figyelembe veszem a többi novella jellemzőit is, hogy a Szindbád-novellák "szuperstruktúrájának" a jellemzőit körvonalazhassam (vö. Balázs 1985, 323-45).

III. A globális kohézió kompozíciós elemei

1. A novellák által hordozott fő gondolat a múlt visszaidézésével kifejezett sóvárgás valami szép, álomszerű után, ami viszont már visszavonhatatlanul elmúlt. Témája a férfi és nő viszonya, amely éppúgy nem harmonikus, mint a történetekben szereplő, látszólag mellékesként megjelenő társadalmi viszonyok sem azok. Az uralkodó hangulat a témából következően is nosztalgikus. A múlt visszaálmódásának hangulatát azonban reálisabbá teszi, a való élethez kapcsolja a finom ironia, illetve önironia, amely azt sugallja, hogy a régi utáni sóvárgás, a régi élmények, érzések fölidézése nem hoz az írónak igazi megnyugvást, játék marad csupán.

2. A novelláknak szinte nincs cselekményük. Általában

két ember kapcsolatáról, ismeretségéről, találkozásáról szólnak, és effektív cselekvés nem igen fordul elő bennük. Az éji látogatóban a halott Szindbád egy este elhagyja a temetőt, visszatér egyik régi szerelméhez, Fruzsínához, és beszélgetnek. A "cselekmény" csak keretül szolgál ahhoz, hogy általánosabb dolgokról, férfi és nő viszonyáról, gonosz, rosszindulatú, kicsinyes, vagy csak egyszerűen esendő emberekről beszéljenek.

b. A j e l l e m e k rendszere a lírai jellegből adódóan egyszerűen áttekinthető. Az egyszálú cselekmény állandó főhőse Szindbád, az álomlovag, a nők ideálja, aki vissza-visszatér régi szerelmei színhelyére. Visszaidézi emlékeit, sokszor szembesíti a jelennel, és általában rezignáltan veszi tudomásul, hogy minden, ami szép és jó, az elmúlt, régen volt. Szindbád jelleméről konkrét dolgot nagyon nehéz megtudni, hiszen az író, akinek nézőpontja gyakorlatilag egybeesik hőséével, nem mond róla ítéletet. Abban a groteszk elemben, ahogy néha az öregedő Szindbádot láttatja, van már állásfoglalás: ironikusan, tehát öironikusan is szemléli a vénülő lovag álomhajhászását. A nők, ha Szindbáddal beszélnek, általában a legjobb, legszebb férfit ünneplik benne, legfőljebb hűtlenségét vetik a szemére. Megtudjuk a történetekből, hogy szereti a nőket, szeret szeretni, szeret hódítani: "Minden szeretett, ami hazugság, illúzió, elképzelés, regény" - mondja róla a Tájékoztató című, a Szindbád-történetek lényegét tartalmazó novella. Csupa elvont, lelki tulajdonság jellemzi tehát, nincs benne tettvágy, céltudatosság, cselekvése kimerül abban, hogy elsétál vagy elutazik a hölgyhöz, aki éppen eszébe jutott, de nem is annyira órá kíváncsi, mint az emlékeire. Az öregedő Szindbádban viszont van egyfajta bölcsesség, amely lehetővé teszi, hogy szinte egykedvűen idézzon föl régi érzelmeket. Az éji látogató Szindbádja kedvet kap a szoknyabolond nagybácsitól, aki a temetőben kriptaszomszédja, és meglátogatja azt a helyet, "hol életében a legboldogabb volt". Miután engedélyt ad Fruzsínának, hogy újra férjhez menjen, kiábrándultan, kedvetlenül, összetört öregemberként távozik.

A másik állandó szereplő a nő, akit hol H.Galamb Irmának, hol egyszerűen csak Fruzsínának vagy Fánynak hívnak. A kettős nézőpont az oka, hogy az író nem objektíven, hanem Szindbád szemüvegén keresztül szemléli a nőket, csak azt mondja el róluk, ami Szindbádnak fontos. Ezért nem kidolgozott jellemek, tulajdonságaik a hős gondolataiban, töredékesen villannak föl. Jellemző viszont beszédük: Szindbádhoz hasonlóan általában

ők sem "beszélgetnek", hanem befelé fordulva magukról mesélnek. Közlékeny-
ség tekintetében ők vezetnek: nem mulasztják el felsorolni hajdani hódí-
tásaikat, dicsekedni szépségükkel, s panaszkodni a hűtlen férfiakra.
Ez a nyíltság, őszinteség, az örök női tulajdonságok vállalása mindennapi,
reális emberekké teszi őket. Külsejüket, korukat - természetesen csak
körülbelül -, esetleges tetteiket azonban az író, illetve Szindbád mondja
el. Külsejük leírásában sem törekszik teljességre: vagy a Szindbád számára
legigézőbb részletekkel éri be, vagy pusztán a női toalett darabjait
említi:

"Szindbád figyelmesen megnézte az asszonyt. A homloka és a szeme,
hátra fésült fodros, fekete haja és az árnyék hosszú szempillái
alatt: a régi."

A női öltözködés kellékei magukban is képesek fölidézni magát a
nőt, ereklyének számítanak:

"(...) a polgári hölgyektől hajszálakat, zsuzsukat, zsebkendőket,
harisnyakötőket kért emlékebe."

Fruzsinaról, Az éji látogató hősnőjéről megtudjuk, hogy mióta Szindbád
elhagyta, nagyon szerencsétlen lett. Kedvesén kívül elvesztette férjét
és gyermekeit, és az a legnagyobb gondja, hogy a szomszédok minden lépé-
sét figyelik. Azt látja megoldásnak, ha újra férjhez megy, és ehhez annak
a férfinak az engedélyét kéri, aki a legjobb volt hozzá.

A novellákban fel-felbukkannak mellékszereplők, akikről szinte
semmit sem tudunk meg, csak statisztálnak Szindbád és a nő találkozásá-
nál. Ilyen Az éji látogatóban a kártyavetőnő, aki megjósolja az asszony-
nak Szindbád érkezését, valamint a dajka, aki átélte asszonya szenvedé-
seit, és most kicsit félve ugyan a kísértettől, de beengedi Szindbádot
a házba. Ők reális figurák, ahogyan reálisak a Szindbád emlékeiben föl-
idézett falusi kántorok, tanítók, gavallérok, falusi kisasszonyok, vidéki
színésznők, szobaleányok stb. - a társadalom különböző rétegeinek jelleg-
zetes alakjai, de mindannyiukra érvényes, hogy típusként és nem egyéni-
ségként jelennek meg. A nagybácsi viszont, aki a kriptában Szindbád mellett
fekszik, sok szempontból hasonlít Szindbádra: életében fontos szerepet
játszottak a nők, s halála után is velük foglalkoznak a gondolatai.

A szerelő általában jellemez, a Szindbád-novellákban viszont
inkább hangulatot teremt. J. Soltész Katalin véleménye szerint talán

a nevek kötik Krúdyt leginkább az impresszionizmushoz.* A Szindbád névre asszociáló ezeregyéjszakai hangulatok villannak föl a Krúdy-hőssel kapcsolatban. Ha azonban elismerjük, hogy Szindbád nem pusztán hős, hanem alakmás, akkor ennek a névnek a választása azt is jelenti, hogy Krúdy maga is vállalja az utazást, kalandot, kockázatot kedvelő mesei hőssel azonosítható tulajdonságokat. Az egyelemű, a mindennapi életben használhatatlan név alkalmas arra, hogy olyan embert jelöljön, aki csak az álmok, a mesék világában érzi jól magát, a valódi életre szinte alkalmatlan - ezáltal a Szindbád név Krúdynál magában hordoz valami ironikus-önironikus színezetet is.

A nők neve változatos a Szindbád-novellákban, érdemes lenne összegyűjteni őket. Tüzetesebb névtani vizsgálat nélkül is nyilvánvaló azonban, hogy a Fanny, a Fruzsina, a Flóra, az Irma, a Malvin, az Ibolyka, a Georgina stb. különböző típusú, de mindig igazán nőies hölgyet jelöl. S bár adatom sajnos nincs rá, de a korabeli névdivathoz képest is kissé régiesnek, divatjamúltnak sejtem őket. Az éji látogató hősnője Fruzsina, neki azonban vezetékneve is van: Kecseginének hívják, amely bár a férje neve, mégis a szépasszony jelleméről árulkodik, nemkülönben az Aranykeblű ragadvány-név, amelyet bizonyára nem véletlenül kapott a városka lakóitól.

A mellékszereplőknek ritkán van nevük, ha igen, akkor Krúdy számára valami kevésbé romantikus: Teréznek hívják Az éji látogatóban Fruzsina öreg dajkáját.

c/ Az embert körülvevő tárgyak közül csak azoknak van jelentőségük, amelyek Szindbád számára fontosak, ezek viszont kiemelt szerepet kapnak, szinte szereplőkként jelennek meg. Ilyenek a női öltözködés apró kellékei, amelyek a múltat idézik föl, ugyanígy a múlt hangulatát teremtik meg a régi tárgyak, pl. képek (A szerelem vége), és az ifjúságot már-már szimbolikus erővel fölelevenítő, egykor divatos darabok Szindbád ruhatárából: a kecsegeorrú cipő, a Lavaliere-nyakkendő, a magasan kivágott fehér mellény.

A természet tárgyai is mint hangulatteremtő elemek jelennek meg: az őszi fák (Az ecetfák pirulása), az őszi szél, a hófúvás (Tájékoztató) az elmúlás, illetve az érzelmi viharok hangulatát festik alá, Az éji látogatóban a "térdig érő, friss hó" az egykori nyugalmat, a visszavágyott boldogságot idézi föl.

*Elhangzott az ELTE BTK Magyar Nyelvi Tanszékeken működő stíluskutató csoport 1985. október 16-án tartott ülésén.

d/ A szereplőket körülvevő helyszínek változatosak, de határozatlanok. Némelyik csak egy-egy pillanatra tűnik föl, a "cselekmény" színhelye viszont általában elmosódott. Pontos leírást sosem kapunk róluk, legföljebb néhány tárgyról és a hely hangulatáról. Hogy városban vagy faluban, a fővárosban vagy egy vidéki kisvárosban játszódik-e a történet, általában kiderül. A fővárosi helyszínekről már azt is tudni lehet, hogy Pesten vagy Budán, a Vízivárosban vagy a Tabánban található-e (pl.: Pest és Budán a Krisztinaváros a színhely A régi hangban, a Tabán és a Víziváros Az ecetfák pirulásában). Sokszor azonban egyszerűen "valahol" Magyarországon játszódik a novella, mint Az éji látogató is. Csak onnan derül ki, hogy egy városkában vagyunk, hogy a történet első részének a helyszíne a kripta, a második részé pedig Fruzsina házának a kertje és a nő szobája. Az emlékezés közben felvillanó helyszíneket is csak megnevezi, de nem írja le: kisvárosok, sétányok, tánciskola, zárda stb. suhannak el a szeme előtt, s ezek nem annyira földrajzi, mint hangulati különbségeket, távolságokat jeleznek. Az ilyen egymástól hangulatukban alapvetően különböző helyek, mint például a tánciskola és a zárda, polaritásukkal összefoglaló jelentést sugallnak egy kis határozatlansággal: ezek a dolgok mindenütt, illetve akárhol történhetnek.

e/ A Szindbád-történetek időszerekeze te kevésbé bonyolult, mint amilyennek látszik. A reális idő szinte az örökkévalóság, legalábbis a múltban: a cselekmény során fölidézett "múltban múlt" végtelen, nincs pontosan meghatározva. Az egyik idősíki tehát az elbeszélés effektív történeéseinek az ideje, ami múlt, hiszen a narrátor úgy beszél az eseményekről, mint amelyek már régen történtek. Ehhez képest történtek még régebbi múltban mindazok a dolgok, amelyeket a narrátor vagy a szereplők fölidéznek, Szindbád férfikorának eseményei. A harmadik idősíki az elbeszélés ideje, amely az olvasóhoz a legközelebb esik, de általában ez is múlt, az elbeszélői jelen csak ritkán fordul elő, akkor, ha a novella eleji indításban pár mondat erejéig világosan szétválíki az elbeszélő és Szindbád személye, s az elbeszélő egy ideig kívülről, távolról szemléli az eseményeket (pl. Utazás éjjel). A nyelvtani idő a két először említett idősíki-ban a -t-jeles múlt, és ugyanez jellemző az elbeszélő bevezetőjére is, amennyiben múlt időben beszél. Az elbeszélő és az összetett múlt idő egy-egy alakja csak szórványosan jelenik meg, de nem az előidejűség kifejezését szolgálja elsősorban, hanem archaikus hangulatával az elbeszélő

időnkénti ironikus elkülönülését, távolságtartását jelzi.

Az éji látogató Szindbád halála után valamikor, egy őszi napon kezdődik, és egy téli napon végződik. Az emlékezésekben az élete, férfikora elevenedik meg valami elmosódott, meseszerű múltban, amelyet ilyen időhatározók jellemeznek: hajdan, akkor, régen. Két idősíki különíthető tehát el benne, ugyanúgy, mint a legtöbb Szindbád-novellában. A párbeszéd grammatikai ideje általában a jelen, de a Szindbádban a jelen idő használatát a párbeszédekben is nagyon gyorsan föl váltja a múlt idő. Az idősíkok egymáshoz való viszonyáról meg kell jegyezni, hogy nem olvadnak egymásba észrevétlenül, mint például Proustnál, a Szindbád novellákban ezt a hatást a múlton belüli elmosódottság, határozatlanság kelti, az, hogy az egyes síkokon belüli elő- vagy utóidejűségnek maga az író sem tulajdonít jelentőséget.

3. Az elbeszélői nézőpont és a novella közléstípusai

A műalkotás szerkezete az elbeszélői nézőpontra megfelelően különféle közlésmódú szerkezetegységekből épül fel. Ezeknek a műben előforduló típusai, illetve a típusok egymástól való elválaszthatósága, stílusbeli hasonlósága vagy különbsége támpontot adhat a mű (művek) stílusirányzatba való besorolásához. (Bizonyíték erre Fehér Erzsébet Kassák-elemzése, vö. Fehér (1983) 92-101; valamint Murvai Olga Kaffka-elemzése, vö. Murvai (1976) 89-139.) A közléstípus mint szerkezeti építőelem azonban nyelvi-szövegtani egység is, így egzakt módon vizsgálható: a benne található lexikai és grammatikai elemek minősége, bizonyos elemek hiánya vagy túlsúlya jellemezheti a közléstípust. (A közléstípus terminust az elbeszélői nézőpont szerint elkülöníthető, most tárgyalandó formákra használom, s ezeken belül különböztetek meg egymástól tematikailag és formailag eltérő - jobb híján - közlésmódoknak nevezett formákat, mint az elbeszélés, leírás, dialógus, a szereplő elbeszélése, reflexió, emlékezés stb.)

Krúdy vizsgált novelláiban háromféle közléstípust lehet elkülöníteni: a/ az elbeszélői monológ;

b/ a szereplők beszéde;

c/ az e kettő közötti átmeneti forma: az átélt vagy szabad függő beszéd.

a/ Mindegyik Szindbád-novella e l b e s z é l ő m o n o l ó g g a l

kezdődik, aztán észrevétlenül átsiklik a főszereplő gondolatainak leírásába. Éppen ezért nagyon nehéz elválasztani egymástól a narrációt és a szabad függő beszédet. A tiszta narrációs szövegek legszembevetőbb jellemzője, hogy van bennük megnevezés, elhangzik tehát a két szereplő neve vagy annak a helyettesítője:

"Szindbád egy őszi napon elhagyá a kriptát, ahová saját akaratából elhelyezkedett, miután önkézüleg véget vetett életének." Az elbeszélői monológban - a műfaj hagyományainak megfelelően - az igék általában múlt idejűek. (Az idézett mondatban a régies, elbeszélő múltú alak a korábban már említett ironikus távolságtartást fejezi ki.) Mondatfajták tekintetében is egyöntetű: kijelentő mondatokat használ. A mondatok átlaghosszúsága 15,6 szó/mondat, egy mondategységre ebből 5,6 szó esik. Ez a szám magasabb, mint a köznyelvi és a népryelvi átlag, ami 4 és 5 szó között van (Nagy 1980, 35; Szabó 1981, 466), ezeknél tehát hosszabbak a mondatok, rövidebbek viszont a Krúdy több novellájára kiszámított átlagnál (5,94 szó/mondat), és alacsonyabb ez az átlag a Krúdy-novellák narratív részeire kapott értéknél is (6,55 - vö. Raisz é.n., 43). Az előbbinek az okát világosan láthatjuk majd a szereplők beszéde és a szabad függő beszéd elemzésénél, az utóbbinak pedig az lehet az oka, hogy Raisz Rózsa sokkal szigorúbban vette a szabad függő beszéd kritériumait, s nála talán a narrációhoz számít az is, amit én már szabad függő beszédnek tartok. Rövid, egy-két szavas mondat a narratív részekben nincs. Az összetett mondatok viszont túlsúlyban vannak: az összes mondatnak mindössze 15,7 %-a egyszerű, a többi összetett. Már az idéző "félmondatok"-nak is csak 35,2 %-a egyszerű mondat. Az egy mondategységre jutó mondatok száma 2,7, ami megfelel a Raisz Rózsa által kiszámított Krúdy-átlagnak.

Mérvadó lehet a szövegegységek határainak a megállapításánál a benne előforduló kapcsolóelemek mennyisége és minősége. A narrációs szövegek belső tagmondatainak élén álló szavakat szófaji jellegük szerint osztályoztam (vö. Murvai 1976, 112). Az esetek 82 %-ában kötőszó volt a kapcsolóelem, a fennmaradó 18 %-ot főnév, határozószó, melléknév és számnév adta. A kis korpusz miatt az utóbbiak előfordulása lehet véletlen, de az előbbieé, a kötőszók ilyen magas arányáé nem. Szoros tehát a kapcsolat a mondatok között, ami egyik kézenfekvő magyarázata a Krúdy-mondatok hömpölygésének, ezek szerint még az elbeszélői monológban is.

b/ Könnyen elkülöníthető közléstípus, grafikailag is világosan elválnak a többitől a szereplők beszéde. Nem véletlenül nevezem így ezt a közléstípust, hiszen a szorosán vett dialógus ritka a Szindbád novellákban, helyette a szereplők inkább mesélnek. Erről vallanak a nyelvi jellemzők is: az igék ideje itt is inkább a múlt, a jelen idő ritka - mindez a történet-jelleget erősíti. A kijelentő mondatok mellett a kérdő mondatok megnövekedett aránya tűnik fel, ezek azonban nem annyira kíváncsiságot tükröznek, hanem valami, konkrét választ nem is váró rezignált panaszt. A mondatok átlaghosszúsága 10,6 szó mondatonként, mintegy 30 %-kal rövidebbek tehát, mint a narratív részek mondatai. Egy mondategységre 5,6 szó esik, ez az átlag megfelel a több Krúdy-novella párbeszédesei részeiben mért átlagnak, de jóval hosszabb pl. a Kaffka-novellák hasonló részeinek mondategységeinél (3,47 szó/mondategység - vö. Raisz é.n. 43). Előfordulnak egy-két szavas mondatok is, de erősen hosszúak is, attól függően, ki és milyen helyzetben beszél. Az összetett mondatok itt is túlsúlyban vannak, az összes mondat 62,5 %-át teszik ki, arányuk azonban kisebb, mint az elbeszélői monológban. Az egy mondategészre jutó mondategység 2,32, tagmondatszámukat tekintve tehát jóval rövidebbek, mint a narráció mondatai. Természetes, hogy a párbeszédekben rövidebbek a mondatok, de hogy csak ennyivel rövidebbek a narrátor mondatainál, annak végső soron a mű nézőpontja az oka. A leghosszabb szövegegységet Szindbád mondja el a "párbeszéd" belül is, az ő nyelvi jellemzői közelítik tehát a párbeszédet a narráció felé. A kapcsolóelemek közül itt is a kötőszók vannak túlsúlyban (84 %), a szereplők beszédének átlagos kohéziója megegyezik tehát a narrátor szövegének a kohéziójával.

A szereplők beszéde azonban nemcsak mint közléstípus, alapvető szövegepítő egység, hanem mint jellemző eszköz is funkcionál. Az egyes szereplők beszéde közti különbség, esetleg azonosság a narrátoréval elsősorban azáltal jellemez, hogy közli velünk az író álláspontját.

Szindbád mindössze négyszer szólal meg a novellában, mindannyiszor a Fruzsínával folytatott beszélgetés közben. Csak egy rövid közbevetés nevezhető azonban igazán párbeszédnek, illetve annak egy részének, ez ugyanis kérdésre válaszol:

"Megengedem, mert jól viselte magát."

Szindbád többi megszólalásának csak egy-egy része, általában az eleje és a vége kapcsolódik szorosabban a konkrét helyzethez. Még a rövid,

néhány mondatos közlés is költői, a Krúdyra más írásaiban is jellemző dezentropomorfizáló hasonlat elvonttá, légiessé teszi:

"Engem nem lát senki, mert hiszen én szellem vagyok. Csupán maga lát Fruzsinka. Beszélgetek magához, mint egy álom, amely az ágy szélén üldögél."

Szindbád beszédének a többi, monológgá terebélyesedett, nagyobbik része már elkalandozik az álmok és emlékek világába:

"Ej, gondoljon szebb dolgokra. Járt-e azóta azokon a helyeken, hol velem járt karba fogódzva, midőn nem láttak az emberek? Járt-e messzi külvárosokban, ahol a házak megkisebbedtek, hogy az ereszüket elértük? Járt-e régi temetőben valakivel, ahol az eső már lemosta a halottak nevét a fejfákról, és ezen a réven mind egyenlők lettek a halottak? Volt kis cukrászdákban, ahol az asztal alatt a lábunk összeért, és kis fogadóban, ahol egyszer megszálltunk, és a fogadásnak olyan piros arca volt, mint az angol regényekben, parkra nyílt az ablakunk, és a piros vadszőlőleveleket a kezünkkel elérhettük? Utazott vidéki kocsin őszi tájak felett, midőn egész úton egymás kezét fogtuk, anélkül hogy tudnánk, miért? Sokan mondták azóta, amióta én innen elmentem, hogy a lába formásabb, mint a vadaskertek szarvasainak lába, s keze fehérebb, mint a hercegnőké, akik már régen meghaltak, s egyéb dolguk sincs, mint szép kezüket a nehéz selyemruhán tartani, a nyakán a hajfürtök borral és étellel jóllakott fiatal férfiak gondolatai, és a selyemszoknyájának a zizegése a júniusi erdő mohájának a susogása, ahol boldogtalan-boldog szerelmesek csókolóztak? Mondták azóta, hogy meghalnak magáért, és az élet maga nélkül céltalan és reménytelen?"

Koncentráltan tartalmazza ez a részlet a Szindbád beszédére jellemző vonásokat. Magas fokú költőisége (ismétlések, párhuzamok, fokozás, hasonlatok, metaforák) annak a bizonyítéka, hogy Szindbád még a párbeszédekben sem tud kilépni az álmok, az emlékek világából, sőt érzelmei ebben a közléstípusban a legintenzívebbek. A különféle helyekhez kapcsolódó, az időtlenségbe vesző emlékek, érzelmek villódzó fősorolása tipikusan impresszionista részletet hoz létre.

Milyen helyet foglal el Szindbád beszéde a közléstípusok között az eddig is vizsgált nyelvi elemek tanúsága szerint? A dialógusban természetes jelen idejű igealakok mellett, mégpedig ezeknél jóval nagyobb

arányban, jelen van a múlt is (a 40 igei állítmányból 26 múlt idejű, és 14 jelen idejű). A Krúdynál egyébként ritka névszói állítmány (Nagy Ferenc statisztikája szerint az összes állítmánynak mindössze 0,9 %-a) itt nagyobb arányban fordul elő (az összes állítmány 11,1 %-a), s ez a nominalitás a pontosabban meg nem határozott múlttal együtt időtlenséget áraszt (vö. Nagy é.n., 13). A kérdő mondatok magas arányszáma a kijelentőkhöz képest - mindegyikből ugyanannyi van - talán véletlen ebben a novellában, de a vele járó nagyobb érzelmi töltés általában is jellemző Szindbád beszédére. A kérdő mondatok itt tehát másodlagos, ráértett jelentéssel az érzelmektől fűtött tünődést adják vissza. Szindbád mondatainak átlaghosszúsága 18,3 szó/mondat, egy mondategységre 5,2 szó esik. A mondatok hosszabbak tehát a narrátorénál és az összes beszélőénél, a mondategységek viszont rövidebbek. Az idézett részlet ritmikusságának talán éppen ez, a viszonylag rövid mondategységekből álló, egyre növekvő tagmondatszámú összetett mondat jelenléte az egyik oka. Az összetett mondat egyébként is stílusmeghatározó Szindbád beszédében: az egy mondategészre jutó mondategységek száma 3,5, ami több, mint egy egésszel magasabb, mint az összes párbeszéd azonos mutatója, egyértelmű tehát, hogy az összetett mondatok tekintetében is Szindbád beszéde közelíti az egyenes beszédet a narrátoréhoz. És hogy a Krúdy több novellájára kiszámított átlagnál is majdnem egy egésszel magasabb ez a szám, ismét azt bizonyítja, hogy a Szindbád-novellák jellegzetes hangja legkoncentráltabban Szindbád beszédében jelentkezik. A kapcsolóelemek közül itt is a kötőszók vannak túlsúlyban, mégpedig 90 %-ban: a folyamatosság, a szöveg egysége még erőteljesebb, mint a narrátoré.

Fruzsina majdnem annyit beszél, mint Szindbád, mégsem bontja meg a novella egységes hangulatát. Ennek az elbeszélői nézőpont az oka. Nem objektív szemlélőként írja le és beszélteti nőalakjait, hanem Szindbád szemével láttatja. Szindbád pedig csak a számára fontos részleteket veszi észre, ezért nem önálló, kidolgozott jelleme, s beszélni is csak úgy, ugyanazon a regiszteren tudnak, mint Szindbád. Hogy Szindbád számára ők nem egyszerűen emberek, sőt egyáltalán nem személyiségek, hanem az örök női tulajdonságok megtestesítői, kiderül megszólalásaikból. Fruzsina kilenc alkalommal ragadja magához a szót, ez már maga jellemző, igaz, mindig rövidebben beszél, mint társa. Ebből öt megszólalás a kíváncsiságot, felindultságot tükrözi pattogó, rövid kérdéseivel, parancsaival:

"Hívd be, Teréz"; "Honnan jön?" stb.

Igéri mozgalmassabbak, több a jelen idejű alak, sőt a jövőre való utalás is megjelenik:

"Férjhez kell mennem, Szindbád (...) A hálósobámon lyukat fúrt a kíváncsi szomszéd, és onnan meglesi még az álmaimat is. Már álmodni sem merek. Tudom, ha egyszer majd férjhez mentem, békében hagynak."

A határozottság és tényszerűség jellemző még az emlékezéseire is, amelyek azonban vibrálóbbak, nyugtalanabbak, mint Szindbádéi, és szaggatottságukkal jobban hasonlítanak a beszédre:

"sok mindent mondtak azóta... De mindenki hazudott, csak maga mondott igazat, Szindbád. Ah, hogy hittem magának. Mint egy istennek, mint anyámnak, mikor még gyermek voltam. És azokra a helyekre, ahol magával jártam - ahol mindig arról beszélgettünk, hogy mily végtelenül szeretjük egymást - többé sohase mentem el más férfival. A tó, melyen csónakáztunk, nem látta vállam fölött tükrében más férfi arcát, és szégyelltem volna magamat az öreg cukrász bácsi előtt, hogy egy vagy két év múlva másik férfit várok reménykedve s izgottan a kis cukrászboltban, ahol emberemlékezet óta tilosban járó nők a férfiakat várják. Megengedi, hogy férjhez menjek?"

Fruzsina mondatainak hosszúsága alig fele Szindbád mondatainak (7,9 szó/mondat), az egy mondat egységre eső szószám pedig csak 3,9, a már idézett köznyelvi átlag alatt van. Kevés a többszörösen összetett mondat is: egy mondat egységre átlagban mindössze 2 mondat egység jut. A kapcsolóelemeken belül a kötőszók aránya viszont közelít az eddigiekhez: 80 %. A narrációtól és Szindbád beszédétől való eltéréseit talán éppen az erős kohézió semlegesíti annyira, hogy belesimul a szöveg egészébe.

(A Szindbád novellákban általában nincs jelentősége a belső monológoknak, a vizsgált öt novellában Raisz Rózsa sem talált ilyent - vö. Raisz é.n. 30. - és magam sem a Szindbád novellákban. De a teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy Fruzsina szavait egy esetben a belső monológ formai ismérveinek megfelelően idézi az író?

"- Hát igen, mikor meghalt, akkor is megálmodtam - folytatta az asszony, mintha valamely rövid gondolathoz térne vissza. Egy gondolathoz, amely a ruhája szélére telepedett, mint valamely szőrös majmocska, és megy, mendegél vele, mindenütt mögötte. Néha hátrafordul az asszony. Ugyan ki jár mögöttem?"

Nem lehet azonban véletlen, hogy a vívódó, tépelődő, reális asszonyalak gondolatát vetíti így ki az író.)

A dajka, a kártyavetőnő és a nagybácsi szerepe jelentéktelen, ez beszédükben is megnyilvánul: hárman mindössze nyolc mondatot mondanak. Ebből kettő kérdőmondat: az egyik, a nagybácsié, a Szindbádhoz hasonló "szoknyabolondé", ugyanolyan révedező, tűnődő kérdés, amilyent Szindbád szokott fölteni:

"Vajon mit csinál most Helénke?".

A másik igazi, választ váró kérdés:

"Akarja látni, asszonyom?".

A nyelvi elemeknek ez a primér jelentése kerül előtérbe a két női mellékszereplő beszédében, kijelentéseik tárgyilagosságok. A mondatok előbeszéd-szerűek, rövidek: átlagos szószámuk 6,6, a mondategységre jutó szószám pedig 4,6. Összetett mondatból három van a beszédükben, de mindegyik csak kéttagú. Szövegkohézióról nem érdemes, nem is igen lehet beszélni, mert a szöveggé szerveződött korpusz olyan kicsi, hogy a statisztikai eredmény félrevezető lenne.

A szereplők közül tehát Szindbád nyelvi jellegzetességei vannak a legközelebb a narrátoréhoz, ez tényszerű bizonyítéka annak, hogy a szimpátiája Szindbádé, sőt meg is fordíthatjuk a dolgot: a narrátor szövege Szindbád beszédéhez áll a legközelebb. Az oda-vissza érvényes hasonlóság alátámasztja azt a föltevést, hogy az elbeszélői nézőpont általában Szindbádéval azonos, és hogy a narrátor csak ritkán szemléli kívülről a hőst. A többi szereplő megnyilatkozásainak jellemzői szemben állnak a narrátor, illetve Szindbád közléseivel, jobban hasonlítanak a mindennapi beszédre, reálisabb, sőt epikusabb színt vegyítenek a Szindbád beszéde által meghatározott lírai hangulatba. A szoros kohézió azonban biztosítja, hogy ennek ellenére egységes a novella hangulata.

c/ A narráció és a dialógus közti átmeneti formaként Krúdynál csak az á t é l t, vagy s z a b a d f ü g g ő b e s z é d jelenik meg. Hangsúlyozni kell, hogy nála valóban átmeneti formának számít, hiszen a narrátor néhány mondatos, majdnem objektív közlésétől a belső nézőpont egy-egy szóra terjedő jelén át a majdnem mintaszerű szabad függő beszédig minden fokozat előfordul, igazán tipikus szabad függő beszéd azonban ritkán fordul elő nála.

A szabad függő beszéd nyomait már a narrációban felfedezhetjük:

az elbeszélő belső nézőpontja tükröződik, miközben Szindbádról mesél:

"(Szindbád) Sajnálattal tapasztalta, hogy a szalonruha (...) már divatját múlta."

"(...) egy szomorú, nedves temető sóhajtozó fái alatt megvonult, és egy esztendeig hallgatta az eső kopogását, a hópelyhek zenélését, és néha unalomból szóba állott meghalt rokonaival."

Ezek az igék és határozóragos névszók belső történést jelentenek, illetve lelki folyamatokra utalnak, olyasmire, amit az objektív, külső szemlélő nem vehetne észre. A belső szemléletről vallanak az erőteljes érzelmi töltést hordozó alakzatok is. Az éji látogatóban pl. az igei állítmány ismétlése:

"Hajdan szerette a kecsegeorrú cipőt és a levendula-illatot (...) Szerette a csokorba köthető Lavalieré-nyakkendőt, és a magasan kivágott fehér mellényt (...)"

Szindbád emlékeinek felsorolását szubjektívvé, átéltté teszik a szinte határtalanul áradó felsorolások, halmozások (sokszor mellékmondathalmozások):

"Ez volt régen Szindbád, a fáradhatatlan utazó, a nők barátja, kisvárosi házakban álmodozó asszonyok lovagja, zárdába lépő szüzek utolsó világi gondolata, öregedő hölgyek reménysége...";

"A bástyasétányon vagy a tánciskolában megszagolhatta a nők ruháját, szerelmet vallott, és sohasem hazudott, eszeveszett módjára ácsorgott ablakuk alatt, (...), ajándékot adott a szobaleánynak, és vakmerően behatolt idegen házakba, hogy kezet csókoljon ismeretlen nőknek, áldását kérje az idősebb asszonyságoknak, és a pillanatnyi gyönyör, a titkos boldogság, az elröppenő perc fontosságát bizonyítsa először látott nőknek meglepett helyzetükben."

A részletekből kiemelt lexikai, grammatikai és stilisztikai eszközök hasonló szerepet játszanak, mint Szindbád egyenes beszédében: mindkét helyen ismétlődik, sőt fokozódik a párhuzamba állított mondatok kezdő állítmánya, jelentős a tagmondathalmozás. Mindkettőre jellemző, hogy az igével gyorsan indított mondatok párhuzamos tagmondatai egyre hosszabbak lesznek, hosszabbodnak a halmozott tagmondatok, nő a halmozott mondatrészek bővítményeinek a száma. A terjedelemlenövekedés a tempót lassítja: az érzelmek fokozatosan föloldódnak az emlékekben. Hogy ezeket a szabad függő beszédre emlékeztető elemeket a narráció részeként kell-e kezelnünk,

vagy a szabad függő beszéd egy-egy szóra vagy néhány szerkezetre kiterjedő, elemi formájának, valóban kérdés lehet. De akár ide, akár oda soroljuk őket, amellettt tanúskodnak, hogy nyelviileg is összemósodik a határ a narráció és a szabad függő beszéd között.

A szabad függő beszéd pregnánsabb példája is előfordul azonban a Szindbád-novellákban. Ezekben a szerkezetegységekben kétségtelen a hős gondolatainak, a rá jellemző beszédmódnak az elsősége:

"Szindbád figyelmesen megnézte az asszonyt. A homloka és a szeme, hátra fésült fodros, fekete haja és az árnyék hosszú szempillái alatt: a régi. Aranykeblű Kecseginé volt a neve a városkában: vajon még most is ezen a néven hívják a férfiak? Csak a halántékán és a sápadtkás arcán maradtak némi nyomai az álmatlan éjszakáknak és a párnába fojtott zokogásoknak. Sokan mentek el innen, akiknek koporsóját sírva lehetett elkísérni. Férj, gyermekek és a kedves egymás után elmendegéltek. Szegény asszony élete csupa szomorúság. És a kandi, leskelődő szomszédok is elkeserítik az özvegyasszony életét. Talán már a falakba is lyukakat fúrtak, amelyeken át megfigyelik a férfi nélküli asszony életét. Ki jár hozzá esténként? Kivel beszélget? Igazán csak halott kedveseire gondol?"

A szobában jelen lévő Szindbád nézőpontjáról árulkodik formailag is az ezen és az innen közeliséget, közvetlenséget jelentő névmás és határozószó. Sokkal inkább hasonlít az élő beszédre ez a részlet, mint Szindbád egyenes beszéde. Rövidebbek a mondatai, a kérdő mondatok primér jelentése érvényesül, még a felhasznált szavak is tárgyyszerűbbek. Ez utóbbinak az oka bizonyára Kecseginé személye, a körülötte zajló, nagyon is mindennapi események szemlélése. Amikor ugyanis általánosabb, nagyobb horderejű dolgokról van szó, Szindbád gondolatai ismét költői formát öltenek:

"Ah, akkor még érdemes volt élni, mikor titokzatosan lehetett megjelenni éjjel, kertek alatt, ablakokat megkopogtatni, gyönyörű szavakat mondani várakozó nőknek: a hajfürtről, a kis fehér kézről és a nyak különös hajlásáról, lángolni, elhervadni és boldogan nevetni, midőn a vonat tovább vitte a városból."

A mondatrészek és tagmondatok párhuzama, halmozása, fokozása hasonló, mint Szindbád beszédében, de általánosabb érvényű: erre mutatnak a főnévi igenevek, illetve a főnévi igeneves szerkezetek. Az átélést jelző lexikai elem még az ah indulatszó ebben a szerkezetegységben. Érdemes megnézni,

hogy a nyelvi elemek statisztikája szerint hol helyezkedik el Szindbád átélt beszéde a narrációhoz és az egyenes beszédhez képest:

	szó/mondat	szó/mondategység	mondat/mondategység
narr.-ban	15,6	5,6	2,7
szab. f.b.-ben	13,5	7,8	1,7
egyenes b.-ben	18,3	5,2	3,5

Az adatok szerint Szindbád egyenes beszédben használja a leghosszabb, összetett mondatokat, mondategységei viszont itt a legrövidebbek. Mondathosszúság és összetétel tekintetében a narrációs szövegekhez közelebb áll, mint a saját átélt beszédéhez. Szindbád átélt beszéde a leghétköznapibb a három összehasonlított kategória közül: rövidebbek a mondatok, az összetett mondatok aránya kicsi, viszont a mondategységek a többi közléstípushoz képest hosszabbak. A szabad függő beszéd mutatja meg az álmodozó Szindbádban azt az embert, aki néha azért észreveszi a körülötte lévő világot is. Ezek után nem csoda, hogy ez a közléstípus nem általános a Szindbád-novellákban, Szindbád jelleméből az álmodozó marad mindvégig előtérben.

Szabad függő beszéd nemcsak Szindbád, hanem a többi szereplő gondolatait, beszédét is fölidézheti. Egyértelműen Fruzsina nézőpontjára utal az érzelmileg meghatározó drága fő és a tipikus női szemlélet, hogy a fehér mellényről az jut az eszébe, hogy ki lehetett az a másik, aki ki-mosta?

"Mikor utoljára erre járt Szindbád, olyan halkán őszült a halántéka, mint késő őszi időben a bizonytalanul, félénken érkező első hópelyhek. Most már tél volt a drága főn, amelyet a női kar annyiszor kulcsolt a szívére (...) És a fehér mellényt napfényen szárított a tén a gondos női kéz?"

A statisztikai adatok milyen helyet jelölnek ki a szabad függő beszédnek a narráció és az egyenes beszéd között?

	szó/mondat	szó/mondat-egység	mondat/mondat-egység	kapcsolóelem		laza
				szoros	egyéb	
narráció	15,6	5,6	2,7	82 %	-	18 %
egyenes b.	10,6	5,6	2,3	84 %	5,7 %	10 %
szabad f.b.	12,6	7,4	1,7	50 %	12 %	38 %

A szabad függő beszéd mondatai tehát rövidebbek, mint a narrációé, de a mondategységek a szabad függő beszédben hosszabbak, ez megfelel annak a ténynek, hogy a szabad függő beszéd emlékeztet az élő beszédre. A mondatok és mondategységek átlaghosszúsága nagyobb azonban az egyenes beszédre kiszámított átlagnál. Az összetett mondatok itt is túlsúlyban vannak, az egy mondategészre jutó mondategységek száma azonban nagyon alacsony. A szabad függő beszéd élőbeszédszerűségét és tényszerűségét igazolják ezek a számok a többi közléstípussal szemben. A költőibb mondatpárhuzamok helyett az érzelmeket inkább a szaggatottság, illetve a mondaton belüli bőbeszédűség, a halmozások fejezik ki. A kapcsolóelemek minősége is különbözik a többi közléstípusban találhatóétól: a szabad függő beszédben a mondatok belső tagmondatainak élén csak 50 %-ban található kötésszók, 12 %-ban a még mindig szorosabb kapcsolást eredményező ige és névmás, a többi főnév, határozószó, melléknév, módosítószó, főnévi igenév és számnév, amelyek laza kapcsolatot hoznak létre a mondategységek között. A szoros kapcsolat a narrációban és az egyenes beszédben mérthez képest tehát jóval kisebb arányú, s igazolja azt az első olvasásra keletkező benyomást, hogy a szabad függő közléstípus mint szövegegység lazább, szaggatottabb a többi közléstípusnál. Az egy-két szavas mondatok, különösen kérdőmondatok gyakorisága is emellett szól. Lazasága viszont nem éri el azt a fokot, amit Kaffka Margit novellái mutatnak: nála a szorosan kapcsolódó elemek mindössze 22,6 %-ot tesznek ki a szabad függő beszédben (Murvai 1976, 112). Tehát a tipikusan impresszionista átélt beszédhez képest Krúdy egyhangú, sima, sokkal kevesebb feszültséget fejez ki.

4. A Szindbád-történetek címe változatos grammatikai szerkezetet mutat az egyszavastól (Marabu, Rozina) a teljes mondatból állóig, ami ráadásul összetett mondat (Legjobb olyan asszonyt elvenni, akinek első urát felakasztották). Jelentésük szerint a szimbolikustól a tartalom-összefoglalóig szintén széles a skála. Az éji látogató példa lehet a talán leggyakoribb, egyben legjellegzetesebb Krúdy-címtípusra: egy szintagma névelővel vagy anélkül a történetben leírt találkozás egyik szereplőjét (A mesemondó asszony, A beteg nő, A ködmönös nő) nevezi meg, sokszor magát Szindbádot (Az éji látogató, Az érzélgős utas). A cím hangulata a kissé választékos és romantikus éji jelzővel előkészíti a novella hangulatát.

5. Mik tehát a Krúdy-novella (Az éji látogató) s z ö v e g s z e r -
k e z e t é n e k jellemzői? Legerőteljesebb strukturáló elvnek az elbe-
szelő nézőpontjából következő belső szemlélet látszik: emiatt fontosabb
az emlék, az érzés, mint a cselekmény, emiatt nem önálló egyéniségek
a jobban kirajzolt jellemeik sem, emiatt van csak a Szindbád emlékeiben
vagy szeme előtt föltűnő tárgyaknak és helyeknek jelentőségük, s ezért
mosódik a múltba az idő. Szindbád jelleme, gondolatai tehát a kiinduló-
pont, az ő gondolatról-gondolatra járó asszociációi adják a novella lénye-
gét. A határozatlanul meglévő kettős nézőpontúság szegmentálja a novella
egészét különféle közléstípusokra, de sokszor úgy, hogy észrevétlenül
áttűnnek egymásba, hiszen a narráció tartalmazza a szabad függő beszéd
és Szindbád egyenes beszédének a jellemzőit, a szabad függő beszéd az
egyenes beszédét és a narrációét, az egyenes beszéd a narrációét. Csak
statisztikai vizsgálat tudja kimutatni, hogy határozott lexikai, gramma-
tikai, mondattani és szövegtani különbség van köztük, csak ez tudja igaz-
solni meglétüket. Határaik meghúzására viszont nehéz támpontot adni:
ez mint negatív jellemző a meglévő közléstípus összeolvadását igazolja.

Megvannak azonban a novellában a klasszikus novellaszerkesztés
nyomai is: eszerint ellentétre épül föl a novella. Az első rész fantasz-
tikus, a temetőben egy kriptában játszódik a történet egy őszi napon.
A halottak emlékeznek, álmodoznak, örökérvényű gondolatokat fogalmazzak
meg, még beszélnek is, és néha fölkelnek. A másik rész a valódi világban
játszódik egy kisvárosi házban, ahova egy téli napon látogató érkezik,
s a beszélgetés, legalábbis részben reális dolgokról folyik. A második
rész reálisabb színezetét azonban kísértetiessé teszi, hogy Szindbád
éjszaka, szellemként jelenik meg. A két, egymásra épülő szerkezetforma
közül azonban az elsőt érzem erősebbnek, meghatározóbbnak, olyannak,
amelynek nyomán jobban megközelíthető a Krúdy-novella lényege.

IV. A Szindbád-novellák helye a novella műfaján belül

A Szindbád-novellák a századordulón-századelőn átalakuló novellák
műfaján belül átmeneti helyet foglalnak el. Nostalgikus hangulatuk,
cselekményüknek a logikája, hogy azért van bennük expozíció és megoldás,
hogy az idősíkok logikusan épülnek egymásra, hogy - bár nem ez a legfon-
tosabb - van epikus idő, hogy a cselekmény helyhez köthető, mind a mikszáthi

novellatípus folytatásának mutatja. Az viszont, hogy a cselekmény nem anekdotikus, nem is igazán fontos, helyette emlékképek merülnek föl, az élet, a férfi és a nő kapcsolatának értelme fölötti meditációk: hogy az idő a múlton belül határozatlan, elmosódott, hogy a helyek és tárgyak inkább csak szimbolikus jelentésűek, hogy a jellemeket a szerző magához hasonlítja, tehát az egész novella monologikus jelleget ölt, mind amellet szólnak, hogy erőteljesen lírizálódott, szubjektívizálódott Krúdy kezében a novella. Az előbbiekből következik, hogy kapcsolódik a romantikus-realista novellatípushoz, az utóbbiak pedig azt mutatják, hogy közeledik a lélekelemző, impresszionista novellatípushoz, amelynek legjellemzőbb darabjait Kaffka Margit prózájában találjuk. Míg azonban Kaffka Margit pillanatnyi benyomások tükrözésére törekszik, Krúdy egy állandó érzést, hangulatot ír le, s még a hely, a személyek és a helyzetek is csak látszólag változnak. Míg Kaffka érzelmi hullámzásokat követ, Krúdy - kisebb kilengésektől eltekintve - ugyanezen az érzelmi, hangulati hőfokon marad, hangulatában sokkal kiegyensúlyozottabb tehát, mint Kaffka. És miközben Kaffka a novelláiban egyidejűsége törekszik, a Szindbád-novellákból az időtlenség árad. (A Kaffka Margitra vonatkozó megállapításokhoz l. Murvai O.1976), Mindebből az következik, hogy a Szindbád-novellák egy, a klasszikus novellára épülő, realista és romantikus színezetet is hordozó, de annál szubjektívebb, líraibb típust képviselnek, viszont nem impresszionisták. Ugyanezt mutatják Nagy Ferenc és Raisz Rózsa több Krúdy-novellára érvényes adatai is. (vö. Nagy 1980, é.n. és Raisz é.n.).

Hol a helyük akkor az olyan részleteknek, mint a sok novellában meglevő leírások, amelyek vizuális képek sorát adják (pl. Az ecetfák pirulásában a színhelyek felsorolása, ahol Szindbád és Fanny találkozott, vagy mint a Szindbád beszédeként idézett érzelmi áradás, amelynek képei úgy jelennek meg, mintha egy távoli kamera mutatná be egymás után a helyszíneket). "A konkrét mű magához asszimilálja a tőle tartalmilag látszólag eltérő formaelemeket" - mondja Fehér Erzsébet a modernizmus-vita eredményére hivatkozva (Fehér é.n. 46.). Hozzáteszi azonban, hogy Tamás Attilának az utóbbi másfél évszázadra vonatkozó kutatásai fölvetették a kérdést, vajon az organikus műegységnek előfeltétele-e a stílusegység. Válasza pedig az volt, hogy nem, mivel "az ellentétek egy organizáló eljárásnak lesznek elemeivé" (vö. Fehér é.n. 46.). A kérdés most az, hogy a saját stílusához asszimilálja-e a Krúdy-novella az impresszionista

formaelemeket, vagy szervesen következnek a mű (művek) struktúrájából ez a formai megoldás. Inkább az utóbbi mellett foglalok állást, mivel stílustörésről az impresszionista elemek beépítésekor semmiképpen sem lehet beszélni. Talán van az írónak olyan érzelmi tartománya, amelyet ezekkel, az impresszionistának nevezett eszközökkel lehet kifejezni. És talán az is elképzelhető, hogy ez a tartomány olyan írók, költők szemléletmódjával, érzélemvilágával rokon, akiket impresszionista látásmód jellemez. Ugyanez mondható el az álmok és illúziók szerepéről is, amiket Szabó Zoltán tipikusan szecessziós jelenségnek tart (Szabó 1976, 16.), vagy a fantasztikumról, amelyet Raisz Rózsa egy három évvel ezelőtti hozzászólásában a szimbolikus ábrázolás és a groteszk eszközének tekintett. Ha viszont ezeket a formaelemeket így értékeljük, föltétlenül igazat kell adnunk Kemény Gábornak, aki szerint: "Krúdy nem tartozott semmiféle irodalmi irányzathoz vagy csoporthoz: a maga útját járta" (Kemény 1974, 92.). Annyit kell csak hozzátennünk, hogy ezen a saját úton viszont megteremtette a novellának egy sajátos, de jellegzetesen századeleji típusát.

Irodalom

- Bahtyin, M. (1976), A szó esztétikája. Budapest, Gondolat
- Balázs J. (1985), A szöveg. Budapest, Gondolat
- Fehér E. (1983), Történetkibontás és szövegalkotásmód ellentmondásainak feloldása az aktivista regényben. In: Rácz E. - Szathmári I. (szerk.), Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Budapest, Tankönyvkiadó, 1983, 61-106.
- Fehér E. (é.n.), Az irodalmi irányzatok kutatásának elméleti és módszertani megalapozása a magyar irodalomtudományban. Kézirat.
- Géspári L. (1983), A századvégi novella lírizálódásáról. Nyelvtudományi Értekezések 118.
- Kemény G. (1974), Krúdy képalakítása. Nyelvtudományi Értekezések 86.
- Kozocsa S. (1985), Szindbád fogadtatása és utóélete. In: Krúdy Gyula: Szindbád. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 831-854.
- Markiewicz, H. (1968), Az irodalomtudomány fő kérdései. Budapest, Gondolat
- Murvai O. (1976), Szövegszerkezet és stílusforma Kaffka Margit novelláiban. In: Szabó Z. (szerk.), Tanulmányok a magyar impresszionista stílusról. Bukarest, Kriterion, 89-139.
- Nagy F. (1980), Kriminalisztikai szövegnyelvészet. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Nagy F. (é.n.), Az impresszionista prózastílus statisztikai vizsgálata. Kézirat.
- Raisz R. (é.n.) Mondat- és szövegtani jellemzők gyakorisági vizsgálata Petelei-, Kaffka- és Krúdy-novellákban. Kézirat.
- Szabó J. (1981), A mondatteherjellem vizsgálata nyelvjárási szövegekben. Magyar Nyelvőr 105: 463-475.
- Szabó Z. (1976), Impresszionizmus és szecesszió a századforduló prózájában. In: Szabó Z. (szerk.), Tanulmányok a magyar impresszionista stílusról. Bukarest, Kriterion, 49-88.
- Uspenszkij, B. (1984), A kompozíció poétikája. Budapest, Európa Könyvkiadó